

II KISIM (*)

DİVRİĞİ ULU CAMİİ KUZEY PORTALİNİN MİMARİ KURULUŞU

HİLMİ AREL

Portal'in mimari yapısını, dikine olarak ortadan bir hatla ayıracak olursak, sağda ve soldaki bordürlerin sütunların ve motiflerin, tamamen birbirinin simetrisi olduğu görülür. Giriş kapısından sağa veya sola doğru yatay bir inceleme yapacak olursak bir tarafta kalan sütun ve bordürlerin tamamen asimetrik bir şekil gösterdikleri anlaşılır.

a) GENEL TUTUMU :

Divriği Ulu Camii'ni kuzey duvarı ortasında (A) portalin, bütün Selçuklu eserlerinde olduğu gibi, esas duvardan dışa doğru ve dikine olarak bütün heybetiyle belli edilmiş bir taç kapıdır. (Bk. Şekil, 1 ve 2) Genel görünüşü itibariyle portalin yanındaki duvarları gayet sade işlenmiş buna karşılık (A) kapısında bütün ustalık gösterilerek heybet ve cesamet verilmiştir. Camii'nin çatısından aşan ve göklere doğru yükselmek isteyen bu kapıda umumi görünüşü itibariyle dikkati hemen üzerine çeken bir gösterişe sahiptir. O devirde gelmiş geçmiş bütün Selçuklu eserlerinde yapılagelen Taç kapıların hemen hemen, rahatlık ve motif bakımından en iyilerinden olup, bir geçiş eseri olması bakımından da bir çok özellikleri üzerinde toplamış bulunmaktadır.

b) İÇ KISMI :

Divriği Ulu Camii (A) kapısı iç kısmı dediğimiz kısım, sivri bir kemerikle başlamaktadır. Bu ke-

mercik zeminden başlayarak portalin nişinin her iki yanından birbirine simetrik olarak çıkar ve tepede sivri bir hal alır. Üzeri bombelidir. Bu kemercikğin iç tarafında, yıldız motifleri ile süslenmiş yine sivri köşeli bir kemer daha vardır ki, bu kısma kemer demekten ziyade sivri kemer biçiminde bir bordür demek daha doğru olacaktır. Bu bordürün de nişin iki yanını simetrik olarak kavradığı görülmektedir.

Köşeli niş kısmını da ikiye ayırmak mümkündür. Birinci kısım kapı duvarı ve yan kısımları, ikinci kısımda bombeli bordürden tepeye doğru yükselen ve asıl köşeli nişi teşkil eden taraftır. Kapının bu mimari kısmı niş ve kapı olmak üzere kesin olarak birbirinden ayrılmaktadır.

c) DIŞ KISIM :

Bu kısım camii'nin kuzey duvarında, portalin çıkıntıya başladığı yerden nazarı itibare alınarak iç kısma kadar devam eden yerdir. Portalin kuzey duvarı ile birleştiği dış kenarda, bombeli ve üstü rozetli bir çerçeve vardır. Bundan sonra düz bir yüz gelir. Portalin en dış köşeleri diyebileceğimiz kısımlarda ise üç katlı ve demet sütunlu bir kısım vardır ki; Portal mimarisinde bu sütun portalin iki yan ve üstünü sınırlamıştır.

Bu dış kısımda sütundan sonra geometrik bir bordür, yine kapının iki yanını ve üstünü sınırlar. Bilâhare boş bir sathı serpiştirilmiş gibi yapılan iri palmet yapraklı bordür gelir, bu bordür de

(*) Bu yazının I. kısmı Y. Mimar A. Saka Üçgen'in Divriği Ulu Camii ve Dar üş-Sifasıdır.

mimarî bakımdan dört guruba ayrılabilir.

Birinci gurupta zeminden sütun başlıklarına kadar olan kısım vardır. İkinci gurupta dağınık palmet yaprakları yer alır. Üçüncü kısımda ise rozet ve palmet kenarına paralel olan ve sivri kemerin tam üstüne isabet eden bordürdür.

Portali mimarî bakımdan bu şekilde genel olarak bölümlere ayırdıktan sonra iç kısımda ve dış kısımda yer alan dekorasyonu detayları ile inceleyelim.

d) PLÂN BAKIMINDAN :

Tetkik edildiği zaman; (A) kapısı bir çok hususiyetler gösterir. (Şekil 3)

(A) Kapısı girişinden itibaren bina duvarına kadar sekiz köşe teşkil etmektedir. Bu sekiz köşe dönerek çevrilip neticede uc uca gelmektedir. Ancak bu kırık hatlar diyebileceğimiz çizgiler plâna yeni bir hususiyet vermektedir. Sanat-kâr giriş kapısından itibaren (A) portalinin bir daire üzerine çizmiş olsaydı daha massif ve daha mânasız bir plân yapılmış olacaktı. Halbuki kırık hatlardan meydana gelen kapı plânının dış cidarı girintiler çıkıntılar, yarım sütunlar, sekiz köşe destek üzerinde tam sütunlar meydana getirmektedirler. Bu surette portale, dıştan bir dik açı ile veya yandan bakıldığında geniş bir satıpla karşılaşılır. Portalin tezyinatı, dekorasyonunun kaba ve iri motiflerle süslediği nazarı itibare alınırsa, plân üzerindeki bu girinti ve çıkıntılarının zarafeti ve tertibi yanında çok ince bir şekilde plânlandığı meydana çıkar.

Plânı binanın iç kısmından da tetkik edersek: Bir (L) şekli görürüz ki; bu kapı yakınlarında 1/3 daire şeklindedir. Bu bize kule plânlarını da hatırlatır. Avrupa'da Romen devri sanatında da binaların köşelerinde ve kapı kenarlarındaki masif yuvarlak kuleler intibamı verir. Bu suretle binanın içindeki plânın yuvarlak kısmı daha masif bir hal almaktadır.

Mihrap plânında ise zikzaklar daha derin ve keskin kenarlı olarak yapılmış

tır. Cami içine girilince ilk göze çarpacak şekilde plânlanmıştır. Yani camii'nin kuzey güney ekseninin tam ortasındadır. (Şekil 4)

(A) Kapısı ile mihrap plânı arasında genel olarak çok az bir fark müतालâa edilmektedir. Her iki plânda da sathı genişletmek amacı güdülmüştür.

e) MIHRAP : (Şekil: 20)

İyi muhafaza edilmiştir. Keskin bir kemerin taçlandığı niş, kısmen dekore edilmiştir. Ve arabesklerle kaplıdır. Mihrap sütunları sanki sütun olduğunu kaybettirecek bir şekilde nebati motiflerle doludur. Bu ince tezyinata mukabil, nişin etrafında bir tane sivri köşeli ve dikdörtgen şeklinde kenar vardır. Bu kenardan sonra mihrabın iki yanlarından döşemeye kadar iner. Gazneli'lerde 1006 tarihinde yapılmış olan türbelerden Kümbetikau'sdaki köşeleri hatırlatır. Bu kenardan sonra yine aynı şekilde ve fakat bir tiyatro sahnesi gibi geniş, büyük çapta bir kenar daha vardır ki; İrân Selçuklu'larında 12. Y. Y. da yapılmış olan Rey türbesinin çıkıntılarını andırmaktadırlar. Bu keskin kenarların dışında silindirvari bir kenar ve onun da dışında armudî şekilde silkmeler vardır. İkinci keskin kenar ile silindirvari kenar üzerinde bir pandantif gibi palmet motifleri ile her iki kenar birbirine bağlanmaktadır.

f) PORTALİN DİKİNE KESİTİ :

(A) Partili plânını bir de dikine kesit olarak inceleyelim. (A) portalinin dikine kesiti (Şekil 2) de gösterilmiştir. Dış taraftaki tek sütunla başlayan kısım büyük bir sütun başlığından sonra çift sütun ve tek sütun olarak tepeye birleşirler. Böylece üç katlı bir bina intibamı verir. Bundan sonra gelen sütun, demet sütun olarak yapılmıştır. Bilâhare nişin yuvarlak kesintilerine kadar yükselen üçüncü bir sütun gurubu, daha sonra da köşeli niş yapılmıştır. Bu suretle plânın dikey yönden de bir derinliğe sahip oldu-

ğu ve buutların teşekkül etmiş olduğu anlaşılır.

g) KÖŞELİ NİŞ :

Başlı başına bir sanat eseri olup bir mihrap intibasını verir ve yukarısında ne istalâktitler ve ne de istiridyе kabuğu gibi bir motife raslanmaz. Ancak S e l ç u k l u 'larda kubbeye geçişte kullanılan tipik S e l ç u k üçgenlerini hatırlatır. Bir bütün olarak ta tamamen sanatkârın kendi sanat anlayışına göre yapılmıştır.

Netice olarak (A) kapısının, portalinin plân incelemesinden ve dik kesit incelemelerinden bu binanın kapısının masif bir sanat eseri olmadığı ve enine dikine bir çok kademeler teşkil ettiği bu suretle dekorasyon anlayışının pânda da bir muvazene teşkil ettiği ve çok ahenkli bir kompozisyon meydana getirdiği görülmektedir.

KUZEY KAPISI DEKORASYONU :

Bir binanın karakterini, aldığı ve verdiği tesirleri göstermesi bakımından dekorasyonun önemi pek fazladır. Bu sebeple D i v r i ğ i U l u C a m i i dekorasyonundan sırasıyla bahsedelim.

PORTALİN İÇ KISMI

BAROK KAPISI, (A) KAPISI, KUZEY KAPISI :

Bu kapı genel olarak, klâsik S e l ç u k l u sisteminin dışında iddialı olarak yapılmış ve S e l ç u k l u klâsik sistemi ile sanatkârın heyecanı, yaratıcılığı bir araya gelmek suretiyle barok bir eser meydana getirilmiştir. Bu kapıya her ne kadar barok kapı denmişse de bu 11. Y. Y. danberi devam edegelen S e l ç u k l u eserleri arasında yapılan bir mukayeseye göredir. Yoksa A v r u p a 'daki barok sanatı ile yakın mukayese yapmak imkânsızdır. Bu portalde barok sanatını hatırlatan unsurlar, sırasıyla profiller sütunlar ve sütun demetleri, sütun başlıklarıdır. Düz bir satıh üzerine serpiştirilmiş gibi yapılan ve plâstik intibasını veren büyük pal-

met yaprakları, rozetler, lambirikenler, birbiri ile o kadar güzel muvazene ve kompozisyon teşkil etmişlerdir ki; aralarında konturaslar bile bulmak mümkündür.

Kapı kenarındaki kesme çubuklarla dış kenardaki kesme çubuklar ve dış kenardaki plâstik arabesk motifler, kapı üzerindeki köşeli niş ile daha dıştaki sivri kemer, kapı yanındaki dilimli sütunlarla, armudî silkmeler ve en dıştaki barok sütunlarında, konturasları görmek pek kolaydır. Ve bu bir problem değildir. Portali şimdi sıra ile kapıdan başlayarak inceliyelim.

KAPI : (Şekil : 18)

Ahşap kapıdır, bugün görülen kapı, binanın hakikî kapısı değildir.

Ahşap kapının iki yanından yukarıya doğru çıkan keskin kenarlar, kıvrılır ve bir altıgenin iki kenarını meydana getirir. Bu kemerin içinde arabesk motifleri ile işlenmiş bir bordürden sonra yine bir altıgen yapılmıştır.

Fakat bu rozete benzeyen altıgen kâbartmadır. Dış kenarları bombelidir. Eğri kesim tekniği ve tahta işçiliğinin bir devamı gibidir. (Şekil : 5)

Bu bombeli kenarlar arasında. K u r ' a n 'dan muhtelif âyetler yazılmış bulunmaktadır. Bu nesih yazı ile yazılan âyetlerin fonksiyonu bakımından kapıdan girenleri kötü ruhlardan temizleme gibi manevî hususiyetleri vardır.

3 — KIRMA ÇUBUKLAR :

Kapı yanındaki, dörtgen şeklinde ve iki başından meyilli olarak kesilmiş motifler ki ; Bunları kırma çubuklar olarak isimlendirmek daha yerinde olacaktır.

Bu kırma çubuklar, kapının bulunduğu düzlemde ve kapiya girmeden evvel yan duvarlarda görülmektedirler. (Şekil 5, 6, 7.)

Kırma çubuk motiflerinden evvel, birinci katta zemin motifi olarak ara-

besk ve nebat motifleri yapılmış bulunmaktadır. Bu motiflerin üzerlerine paralel ve dik olarak düzenlenmiş kırma çubuk motifleri sıralanmıştır. Bu kırma çubuk motifleri arasında küçük kareler meydana gelmiştir. Kırma çubuk motifleri eğri kesimle yapılmış ve tahta işçiliğini hatırlatmaktadır. Kesimler o kadar ustalıklarla meydana getirilmiştir ki, ışık karşısında, güneş karşısında, her kırma çubuk başka bir renkte ve biçimde görünmektedir. Yan duvarlarda diğer Selçuk eserlerinde sağır nişler ve yalancı pencereler bulunduğu halde bu kapıda sadece kırma çubuk motifi ve arabeskler vardır. Bu suretle dekorasyon üç katlı bir şekil almıştır. (Şekil 7) Yan duvarda zemin bordürü üzerinde bir vazoz ve içinde taa yukarıya kadar uzanan nebat şekilleri vardır. Erzurum Çifte Minareli Medresesi'deki bordür dekorasyonunda bu motifin daha tekâmül etmiş şekillerine de rastlanır. İran'da ve Anadolu'da iki katlı süslemelere sık sık rastlandığı halde üç katlı dekorasyon yalnız bu camide görülmektedir.

4 — ÇADIR DİREĞİ SÜTUNU :

Kırma çubuk motiflerinde sonra, bir sütun gelmektedir ki biz buna çadır direği sütunu ismini vermekteyiz. (Şekil 7).

Zeminde dört köşe bir taş, bunun üzerinde yuvarlak bir kısım vardır. Bundan sonra alt kısmı çadır direği gibi dilimli olan sütun gelir. Sütun başlığına kadar uzandıktan sonra bir sütun başlığı ile bitmez bombeli olarak yarım sütun halinde dönerek, bombeli bir şekilde kapının yan duvarını keser ve nişin içinden dolaşır. Kapının diğer yanında simetrisi olan aynı sütunla birleşir.

Biraz gerilere gidecek olursak, Orta Asya ve Selçuklu çadırlarını incelersek, aynı sütuna benzeyen dilimli ve yuvarlaklı ağaç çadır direklerine rastlarız. Aynı dilimli ve ağaçtan yapılmış Taşkent köylerinde ve kasabalarında halen de kullanılmak-

ta olduklarını görürüz. 1261 yılında yapılmış olan Sivrihisar Ulu Camii mihrap önündeki ahşap sütunlarında da Divriği çadır sütununu hatırlatan şekilde motiflere rastlamak mümkündür. (Şekil 10) Ayrıca Erzurum Çifte Minareli Medresesi'ndeki hayat ağacı bordüründeki vazolu sütun demetlerinde bu şekiller görülmektedir ki bunların da aynı yoldan intikal ettikleri anlaşılmış bulunmaktadır.

Bu mukayese bize göstermektedir ki; adı geçen sütun çadırlardan ve göçebe hayatından gelerek bu binada mimarın elinde taşlaşmış bulunmaktadır. (Şekil 7).

Aynı şekildeki sütunlara Ermeni sanatında da rastlamak mümkündür. Azerbaycan'da bazı Ermeni kiliseleri kapılarında ve pencereleri yanlarında, dip tarafları yuvarlak ikiz sütunlara bol miktarda rastlanır. Bu portali yapan ustanın Ahlatlı olduğu düşünülecek olursa ve Ahlat şehrinin de Azerbaycan ile yakınlığı nazarı itibare alınır bu çadır direğine Ermeni sanatında da rastlandığı anlaşılır.

Azerbaycan'da Ertazminde (Şekil: 31, 32) isimli Ermeni kiliseleri tetkik edilecek olursa bu eserlerde de bir taşma ve bir barok hususiyetini bulmak daima mümkündür.

5 — NİŞ :

Çadır sütunun niş içersinde devamından sonra yukarıya doğru küçülerek dıştan yuvarlak ve bombeli iki profil bulunmaktadır ki bunlardan birisi kitâbeyi çerçevelemektedir. Bu küçülerek yükselen profil kitâbeye ve niş'e bir derinlik ve heybet vermektedir.

Kitâbeden köşeli niş'in tepesine doğru çıkıldıkça muhtelif eb'atta dıştan yuvarlak profiller arasında birbirine eklenmiş lambirikenlerden müteşekkil bir bordür vardır. Bunun da yukarısında geometrik şekillere tutturulmuş lambiri-

ken ve püskül motifleri görülür. (Şekil 12) Bu motifler köşeli niş'in dik çıkan kenarları ile niş tavanı diyebileceğimiz kısımların tam birleştikleri yerlerdedir. Ortaya a'ya'da nasıl ki çadırlarda, mahrut kısımlarla dik kenarlar arasına püskül ve lambiriken motifleri yapıyordu ise, burada da nişle tavanı arasına aynı motif, pek az stilize edilmek suretiyle yerleştirilmiştir.

Bu niş'e sanki kubbe yapılacakmış gibi ve kareden kubbeye geçişte olduğu gibi Selçuk üçgenlerini hatırlatan ve fakat daha derin olan üçgen motifleri sıralanmış ve niş tavanı diyebileceğimiz kısımda da bir birine benzeyen iki yıldız motifi yerleştirilmiş bulunmaktadır. Bu suretle kapanan niş hiç bir Selçuk eserinde görülmeyen bir şekilde düz olarak sona erdirilmiş ve bundan dolayı üstü kesikli niş meydana gelmiştir. Bu düz kesintinin kemeri dışında, sanatkar yine aslına sadık kalarak, üzeri arabesk motifleri ile süslü dolgulu bir kemer meydana getirmiştir. Bu kemer dışında meydana gelen bordür, iki kat halinde, yıldız motifleri yapılmak suretiyle taa çatıya kadar çadır sütunların kesimli desteklerine kadar devam ettirilmiştir.

6 — KİTABE : (Şekil : 11)

Sağda niş'in dış kenarından başlamakta, bir dirsekle içeri dönmekte ve niş'in iç sathında devam ederek karşı tarafta simetrisi ile birleşmektedir. Kitabede bir yazı bulunmaktadır. Bu yazı arasına arabesk ve palmet motifleri o kadar ustalıkla sıralanmıştır ki; ne yazı özelliğini kaybetmiş, ne de motifler görülmez hale gelmişlerdir. Hepsi tek tek belli olmakta ve yazılar rahatça okunabilmektedir. Bu kitabe sanki bir madenden dökülmüş de oraya yerleştirilmiş gibi bir intiba verir.

KİTABE OKUMALARI :

Bu kitabe hakkında bu güne kadar ileri sürülen hususları sırasıyla yazdıktan sonra esas olan kitabeyi en sona eklemeyi faydalı buldum.

İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ :

Cüz. 27. Sahife. 599 daki hususlar aynen :

«Mengücek Emiri Ahmet Şah, Süleyman Şah (Hisar camii banisi Şahin Şah'ın torunu) tarafından yaptırılmış olup mimarı Ahlat'lı Hürrem Şah'dır. Cami'in inşa tarihi 1228-1229 (H. 626) olup kitabesinde, Ahmet Şah'ın tâbisi olduğu Selçuklu hükümdarı I. Alâüddin Keykubat'ın ismi de yazılıdır. (Bu sebeple Sultan Alâüddin, Evliya Çelebi seyahatnâmesinde sitayişle bahsedilen Ulu Camii'nin banisi gibi gösterilir. Cihannümada da Ulu Camii'ne Ahmet Paşa Camii denir).

Cami'in Ahmet Şah ve validesi Fatıma Hatun tarafından Divriği mahkemesinde tanzim edilmiş olan ve bir takım arazi ve köylerin bu cami'e tahsis edildiğini kaydeden bir vakfiyesi 1243 (H. 641) tarihini taşımaktadır.» denilmektedir.

İSLÂM SANATI :

Suut Kemal Yetkin 1954 sahife 116-120 aynen.. «Kuzeydeki portalde, kapı üzerinde bulunan kitâbeden cami'in 1229 (H. 628) yılında, I. Keykubat zamanında Mengücek oğullarından Ahmet Şah tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.» denilmektedir.

TÜRK SANAT TARİHİ :

Celâl Esat Arsven. Sahife 102. aynen şöyle denilmektedir.

«Divriği Ulu Camii 1228 M. (626 H.)» şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

YILLIK ARAŞTIRMALAR DERGİSİ :

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü 1958. Sahife 117. Semra Ögel'den aynen. «Divriği Ulu Ca-

m i i M e n g ü c e k o ğ l u A h m e t Ş a h zamanında 1229 tarihinde yapılmış.» şeklinde bir kayda raslanır.

MONUMENT TURCS D'ANATOLIE:

Albert Gabriel. Sivas, Tokat cilt I. Divriği eserlerini kısım kısım anlattıktan sonra bu cami başlığına (H. 626.) tarihi yazılmış bulunmaktadır.

Buraya kadar olan kısımda, İslâm sanatı ansiklopedisinde ve Türk sanatı tarihinde, Monument Turcs D'Anatolie isimli eserde vazih olarak bir kitabe okumasına rastlanamamıştır. Ancak tarihlerin yazılmasıyla iktifa edilmiştir. Bu tarihler de tek stil kapı üzerindeki kitabeye tetabuk eder ve 1228 tarihinin kati olarak kabul edilmesi lâzım gelir. Suut Kemal Yetkin'in 1954 tarihinde yazdığı İslâm Sanatı isimli kitabında (Kuzey portalindeki kitâbede (H. 628.) yılında yapıldığının yazılı olduğu ve bunun da M. 1229 yılına tekabül ettiği kaydedilmektedirki:

1950 yılında İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Prof. lerinden Tayyip Gökbilgin ve Vakıflar Umum Müdürlüğü arşiv müdürü Zeki Oral beylerin yaptıkları kitabe okuması şöyledir :

Divriği Ulu Camii Kuzey Kapısı : (A) Portali :

Barok kapıdaki kitabenin Türkçe'si aynen şöyledir :

«Bu camiin yapılmasını Allah rızası için, Allah'ın rahmetine muhtaç kul olan Süleyman Şah oğlu Ahmet Şah — Allah mülklerini devamlı kılsın — H. 620 tarihinde emretti.»

D.T.C.F. Tarih Kurumunun neşrettiği hicri tarihi milâdî tarihe çevirme cetvelinde bu H. 620 tarihi M. 1223 senesine tekabül eder.

Divriği Ulu Camii Batı Kapısı : (B) Tekstil Kapı :

Türkçesi aynen şöyledir :

«Allahın rızasını dileyerek, kulların zayıfı, Hakkın rahmetine muhtaç Şahinşah oğlu Süleyman Şah oğlu ve Müminler Beyi (Abbasi Halifesi) nin Yardımcısı Ahmet Şah — Allah mülkünü ebedî kılsın ve kuvvetini arttırsın — emriyle bu Mescit ve Camiinin yapısına 626 yılı aylarından birinde başlandı.» denilmektedir.

Hicri aylar Muharrem ayında değişirler, bu cami'e de (H. 626) tarih yazılıp ay yazılmadığından yine D.T.C.F. nin kılavuzu gereğince 1228 milâdî yılını kabul etmek gerekmektedir.

Divriği Ulu Camii Doğru Kapısı : (C) Selçuk kapısı :

Bu kapının kemeri içinde bir taraftan diğer tarafa doğru yazılmış olan yazının Türkçesi aynen şöyledir :

«Yüksek din ve dünya sultanlarının ulusu, yüce sultan ve Emir'in Ortakçısı -Abbasi Halifesi Alaüddin Keykubat'ın devletli günlerinde yapıldı» denilmektedir.

Divriği Ulu Camii'nde yapılan bu kat'i okumalar bize camiin, M. 1225 tarihinde kuzey kapısının bittiğini M. 1228 tarihinde de tekstil kapısının tamamlandığını göstermektedir.

Selçuklu'larda bir çok kervansaray ve camilerde çift tarihler görüldüğü olmuştur. Çünkü inşaat uzun sürmüş bir hükümdar zamanında başlayan inşaat diğer hükümdar zamanında sona ermiştir. O halde Selçuklu eserlerindeki son tarihler o binanın bitiş tarihini, ilk tarihler de muhtemelen başlangıç tarihlerini göstermektedir.

Divriği Ulu Camii kitabesine benzer kitabe, ancak 13. Y. Y. sonlarında ve 14. Y. Y. başlarında erken bir mimarî sayılan bu eserde görülmüştür. Bu eserin mimarı olan Ahla'tlı Ahmet'i takdir etmemek elden gelmez.

7 — YILDIZ BORDÜRLÜ MOTİF :

(Şekil 6, 7, 33.)

Bu yıldız motifler sekiz köşelidir. Tam bir Selçuklu hususiyeti taşırlar. İki yıldız arasında baklava dilimi şeklinde motifler sıralanmış olup asıl zemine ajurlu gibi bir şekil verilmiştir. Aynı motiflere 12. Y. Y. da Gaznelilerde de rastlanır. Gazneli Mahmud'un mezarının tahta kapısındaki sekiz köşeli yıldız motifi ile Divriği Ulu Camiinin bu motifi arasında çok yakın benzerlikler vardır. Esasen buradaki bu motif tahta işçiliğinin taşla intikal etmiş bir şekli olduğu şüphe götürmez bir hakikattir.

8 — SİVRİ KEMERCİK :

Bu taç kapının en dışında bir kemer göze çarpmaktadır. Zeminde yıldız motiflerine bitişik ve aynı seviyede başlayan bir yavru sütun halinde yükselir. Kapının rozeti hizasında bir sütun başlığı teşkil eder. Bundan sonra iri palmet yaprakları altından geçerek tepede diğer yönden gelen aynı yavru sütunla birleşerek sivri kemeri teşkil eder. Bu sivri köşeli kemer tepede yıldız motiflerinden ayrılarak daha ileri doğru çıkmış ve bir derinlik meydana getirmiştir. Bu suretle nişin her iki motifi ve her bordürü dikine olarak ayrı birer satıh teşkil etmişlerdir.

9 — YAVRU SÜTUN ÜZERİNDEKİ BAŞLIK : (Şekil : 6)

Stalaktitlerle süslenmiş olup bir çıkıntı yaptıktan sonra düzleşir. Üst tarafından tekrar bir yavru sütun çıkararak sivri kemere kadar uzanır. Yavru sütun üzerindeki satıh oldukça düz ve çıkıntılıdır. Bu düzlüğe zamanında yağ kandili gibi aydınlatma vasıtaları konduğu sanılmaktadır.

Aynı sütun başlıklarından çıkan iri palmet yaprakları plâstik bir şekilde yıldız motiflerinin üzerine doğru eğilerek burada da üç katlı motifler meydana getirmişlerdir. Bu iri palmet yapraklarının

içleri arabesk motifleri ile süslenmiştir. O kadar plâstik bir şekil arzederler ki, sanki tunçtan dökülmüş de, bu kemer üzerine sonradan rozet gibi işlenmiş intibamı verirler. Taşı bu kadar elinde yoğuran ona bir çamur gibi şekiller veren san'atkâra başka yerde rastlamıyoruz. Hattâ Avrupa barok san'atında dahi yapılan heykeller; nihayet bir heykel olup yekpare olarak yapıp yerine konmuşlardır. Bu eserde ise motifler inşaatla beraber düzenlenmiştir. Taşın bir kısmı motifi teşkil ederken diğer bir kısmı da duvarın yapısını sağlamaktadır. İşte Albert Gabrielle'in bahsettiği problemler bunlardır. Ve san'atkâr bu problemleri halletmiştir.

PORTALİN DIŞ KISMI**1 — İRİ PALMET YAPRAKLI BORDÜR :**

Bu bordür zeminden yalancı sütun, yavru sütun başlığına kadar bir gurup, yavru sütun civarında ikinci gurup, tepeye kadar da üçüncü gurubu teşkil eder.

a) Birinci Gurup : (Şekil. 5)

Düz bir satıh üzerine ters bir ay şekli yerleştirilmiş, bu aydan aşağıya zemine doğru palmet yaprakları çıkarılmış, palmetlerin yukarı doğru kıvrılan uçlarına tomurcuklar yerleştirilmiştir. Ayın üst tarafında lambirikenlere benzeyen ve kazan kulpu dediğimiz motif ve bunun uç tarafında taç şeklinde, kenarları zincir motifi ile işlenen bir kısım vardır. Kazan kulpunun yanlarından ince dallar halinde çıkıp sonradan iri palmet yapraklarını teşkil eden sahanın ortasında yarım daire şeklinde bir motif vardır ki: İçersi arabesk motifleri ile işlenmiştir. Bu yarım daire şekilli motifin üst tarafında ortada ufacık bir vazo vardır. Bu vazodan üç dal çıkar. Sağa ve sola. Fil kulağını hatırlatır, şekilde iki iri palmet yaprağı vardır. İçleri arabesk motifleri ile süslenmiştir. Ortadan çıkan dandan ziyade bir sütuncuk halindedir. Bu sütuncuğun tepesinde bir de minyon sü-

GENEL
SÜREK
ARCA

tun başlığı unutulmamıştır. Bilâhare çok büyük ebatla bir tek palmet yaprağı yer alır. Bu palmet yaprağının içine bir daire çizilmiş olup kanaviçe şeklinde veya hasır örgüsü tarzında geometrik olarak bölümlenme yapılmıştır. Bu palmet yaprağından ziyade sanki güneşi hatırlatır bir şekildir.

13. Y. Y. da İ r a n 'da H e m e d a n şehrinde Aleviyan camii mihrabındaki altı otifler, (Şekil 30) D i v r i ğ i caminin bu iri palmet motiflerinin tamamen bir benzeridir.

Bu motifi zeminden buraya kadar bir bütün olarak ele alacak olursak, hayat ağacının bir nevi stilize edilmiş şeklini bulmak ta mümkündür. Bu benzetmeyi kati olarak ifade edemeyiz ancak bir anı olarak düşünülecek olursa bir benzerliğe ihtimal verilebilir. E r z u r u m Ç i f t e M i n a r e l i M e d r e s e, S i v a s G ö k M e d r e s e (Şekil 25).

b) İkinci Gurup : (Şekil. 6)

Bu gurupta palmet yaprakları, düz bir satır üzerinde niş'in içersine doğru ve yıldız bordür motifinin üzerine gelecek şekilde parça parça serpiştirilmiştir. Palmet yaprakları plâstik bir şekildedirler. Bu motifler, dağılışı ve irilikleri bakımından, düz satıhtan fırlayışları itibariyle H i n t san'atını ve Hindistan'ın sıcak iklim nebatlarını hatırlatırlar. Bu husus Albert Gabriel ve Diez'in eserlerinde de belirtilmektedir.

c) Üçüncü Gurup :

Bu gurupta bir tomurcuk veya kökten başlayan palmet yaprakları dört sıra teşkil etmişlerdir. Her sıradaki palmetlerin içi, yine arabesk motifleri ile süslenmiştir. Bunun üzerinde rozet vardır ki: S i v a s Bulucıye medresesi portali yanlarındaki sütunlar üzerinde de aynı motiflere rastlamak mümkündür. Yalnız S i v a s'taki rozet'in diğer motifle bir bileşkesi olmadığı halde D i v r i ğ i'deki rozet diğer motiflerle bir ahenk

teşkil eder. Yuvarlak ve içi kanaviçe şeklinde işlenmiş olan bu motiflerin etrafı ince kenarlı bir korkulukla çevrilmiş ve sanki yağmurdan korunması gerekiyor gibi, üzeri, bir siperlik, yağmurluk ile sınırlanmıştır. Bu rozetin üst tarafında, uçları dışa doğru yayılan ve onun üstünde de uçları içeriye doğru toplanan iki küçük gurup şeklindeki palmet yaprakları, A n a d o l u'da halâ devam eden ve birkaç kişi tarafından oynanan halk oyunlarının açılıp kapanmasındaki toplu ahengi ifade eder. Veya bu kompozisyonu, halk oyunlarına izafe edebiliriz. Her ne olursa olsun bu açılıp kapanan kompozisyon palmet motiflerine bir hareket vermektedirler.

N E T İ C E :

İri palmet yapraklı bu bordür, zeminden ayrılması ve plâstik yapısı bakımından, sıcak iklim nebatları oluşları itibariyle umumi manada, D i e z tarafından H i n t san'atına benzetilmektedir. Yaptığımız tetkikte biz de bu motifleri sıcak memleket nebatlarını hatırlatması dolayısıyla H i n t san'atı ile bir müşabehete ve bir paralel çizmeye taraftarız. Ancak bu san'atın H i n t san'atından tesir alarak A n a d o l u S e l ç u k l u l a r n a gelmiş olması pek ihtimal dahilinde değildir. D i v r i ğ i U l u Ç a m i i, 1228 senesinde yani 13 Y. Y. m başında yapılmış bulunmaktadır. Halbuki H i n d i s t a n'da buna benzeyen eserler ve motifler, 15. Y. Y. da görülmektedirler. O halde camideki iri palmet motifleri H i n d i s t a n'dan A n a d o l u'ya değil, bilâkis A n a d o l u'dan H i n d i s t a n'a gitmiş olmaları çok daha muhtemeldir.

A n k a r a'da 1959 yılında tertiplenen Birinci Beynelmül İslâm San'at Kongresinde, Pakistan delegeşi Dr. M u h a m m e d A b d u l l a h Chaghatai Hindistan ve Pakistan'daki bazı san'at eserlerini, A ğ r a'daki T a ç M a h a l'in, M i m a r S i n a n'ın çıraklarından M e h m e t İ s a Efendi ile İ s m a i l E f e n d i gibi kişilerin

H i n d i s t a n'a giderek bu eserleri meydana getirdikleri ve Taç Mahal'in bu şekilde yapılmış olduğu tezini ileri sürmüş ve ispata çalışmıştır. Bu eleştirmeye kongrede bulunan delegelerden hiç birisi itiraz etmemiştir. Bu olay bize göstermektedir ki; Hindistan'a giden mimarların Divriği Ulu Camiini incelememesine ihtimal verilmemektedir. O halde iddiamızda yanılmadığımızı kabul etmek gerekmektedir.

İ r a n'da bulunan Aleviyan camiindeki alçı motiflere benzeyen bu iri palmet motiflerinin birbirine tamamen benzediği ve Aleviyan camininin 13. Y. Y. eseri olduğu nazara alınacak olursa bu iki eserin, İ r a n'da ve A n a d o l u'da doğduğu ve tamamen Selçuklulara ait olduğu meydana çıkar. Divriği Ulu Camiindeki motiflerin bir çoğunda alçı işçiliğine benzediği ve taşları iyice tetkik etmedikçe bu eserin sanki alçıdan yapılmış intibainın kuvvetli olduğu bu iki eser arasındaki bağıntıyı daha da kuvvetlendirir. Yani İ r a n Aleviyan camiindeki alçı motifi Divriği'de tamamen taşlaşmıştır.

2 — KEMER ÜSTÜ MOTİFİ : (Şekil. 14)

Şimdi bu iki taraflı palmet motiflerine dik olarak yapılmış ve iki simetrik bordürü birleştiren kemer üzerine yere paralel olarak duran motifleri inceleyelim.

Kemerin sivri köşesine isabet eden yerde, iç içe bir kaç palmet yaprağı ve ortada da bir tomurcuk bulunmaktadır. Bu şekil aynı sırada bulunan diğer şekillerden daha büyük ölçüde tutulmuştur. Buna bir rozet nazarı ile bakabiliriz. Bu baş rozetin, sağında ve solunda öküz kafasına benzeyen başka bir rozet daha vardır. Bu motifin orta yerinde yonca yaprağı şeklinde bir de motif vardır. Bunu, Selçuklu eserlerindeki taç kapılarda rastladığımız burçlara kolaylıkla benzetebiliriz. Bu bakımdan bu motif

çok önemlidir. Orta Asya Şamamalizm anlayışının henüz devam ettiğine bir alâmet olarak sayabiliriz.

Bunun yanında da yıldız motifleri yer alır. Bu da burçlara izafe edilebilir. Gerek bu yıldız ve gerekse diğer motifler, birer palmet yaprağı üzerine yerleştirilmiştir.

İri palmet yaprağı bordürü ile bu bordürün birleşme noktaları olan köşelere geometrik motifler yapılmıştır. Bu geometrik motife aynı şekilde ve fakat daha plâstik olarak Sivas Gök Medrese yan duvarlarında, minarenin alt tarafında rastlamaktayız.

3 — GEOMETRİK BORDÜR : (Şekil. 16)

Taç kapının dış sütunlarından evvelki bordürdür. Zeminden başlamak üzere tepeye kadar çıkar. Tepede yere paralel olarak devam eder ve tekrar zemine dönerek bir dikey dörtgen çerçeve teşkil eder. Tekstil anlamında bir motiftir.

Bu bordür, geometrik şekillerle arabesk motiflerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Geometrik motifler sanki bir yıldız motifinin yarıdan kesilmiş bir parçası gibidirler. Merdiven basamağı şeklinde dışa doğru çıkıntılar yaparlar. Orta çıkıntıda bir yıldız kenarı bıraktıktan sonra tekrar içeriye doğru dönerek basamaklar halinde sona erer. Bu geometrik motifte köşeler keskin olarak yapılmıştır. Motifi teşkil eden profiller bombeli hatlar halindedirler. Motifler kapıya yakın tarafta yani iç tarafta birer ayakları ile birbirine bağlanmışlardır. Bu şekilde devamlılık ve birbiri ile ilgi sağlanmıştır. Geometrik motiflerin ortalarından bir tomurcuk etrafında çıkan arabesk motifleri, geometrik motifin kenarlarını üstten keserek dışta, diğer koldan gelen arabesk motifi ile birleşerek bir kazan kulpu meydana getirirler. (Şekil. 5)

Burada geometrik motif ile nebati motifler yanyana getirilmek suretiyle bambaşka bir zihniyete çalışılmıştır. Nebati motiflerle, geometrik motiflerin arala-

rı da boş bırakılmamış, buralara da arabesk motifleri işlenmiştir. Kapının bu bordürüne diğer Selçuklu eserlerinde pek rastlanmaz. Bu bordür köşeli niş'teki kazan kulpu motifi ile bir ahenk teşkil eder. İkisi arasında yön bakımından bir konturas temin edilmiştir. Köşeli nişteki kazan kulpu yere paralel, olarak tersim edilmiş, bu yan bordürü ise yere dik olarak yapılmıştır. Bu iki şekil birbirine dik olarak gelmektedirler. Diğer bordürler yanında bu bordür, daha sakin ve bütün kapıyı kuşatacak şekilde tanzim edilmiştir.

4 — DIŞ SÜTUN : (Şekil. 16)

Dış sütun başlangıç noktasında sekizgen bir plân üzerine oturtulmuştur. Bundan sonra sütunun istinat ettiği dörtgen bir mesnet ve yine bir sekizgen kısım, bilâhare de yuvarlak bir altlıktan sonra esas sütun kısmı gelir. Bu kısım dikine bir kesimle incelersek (Şekil 2, 5) diğer yapılarda olduğu gibi bu sütun dibi, basit olarak bir taş üzerine oturtulmamış, ince bir zevkin mahsulü olan işlemelerle yapılmıştır. Sütun taştan ve yavarlaktır

a) Sütun Başlığı :

Sekizgen bir kısımdan sonra derin ve niş şeklinde (İstelaktitlerin daha derin olan cinsinden) üst üste iki kısımdan müteşekkil istelaktitler vardır. Bu istelaktitlere öyle bir şekil verilmiştir ki: İz düşümünü alacak olursak sekiz köşeli bir yıldız meydana çıkar. İstelaktitlerin araları arabesk motifleri ile doldurulmuştur. (Şekil 2) de görüleceği gibi bu sütun binaya bir tarafından temas etmektedir.

Yıldız plânlı istelaktit sütun başlığı, istelaktitlerin üzerine üç sıra teşkil eder vaziyette kapaklarla kapatılmıştır. Bu kapakların altta ve üstte olan kısımları yuvarlak kenarlı ve ortası da arabesk motifleri ile işlenmiştir. Yıldız kapakların üzerinde sütunu 360 derece kavrayacak şekilde yazılar vardır. Sağ sütunda bir dua cümlesi yazılıdır.

Aynen şöyledir :

«O adaletli hükümdarın ikbali devleti, saadeti, selâmeti ve neşesi (Devamı olsun)».

Sol sütunda aynen şöyle yazılıdır.

Kur'an-ı Kerimden ikinci sure, 255 inci âyetten bir parçadır.

«İlah yoktur, Allah vardır, O diri ve daimdir, onu uyku ve yakaza alamaz» (Uyku ve uyanıklılık hali).

(Bu yazıları İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Prof. T a y y i p G ö k b i l g i n ile Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Müdürü Z e k i O r a l beyler 1950 senesinde okumuşlardır.)

Bu yazılardan sonra, sütun başlığı arabesk motiflerini üzerinde tutan bir şeritle çevrifer. Ve biraz daha kalınlaşarak bu suretle sütun başlığının en şişkin yerine gelmiş olur. Bundan sonra başlık, yukarıya doğru incelmekte devam eder ve ikinci bir başlık veya işlemeli sütuncuk dediğimiz kısım meydana gelir. Bu sekizgen şekindedir ve yüzeyleri arabesk motifleri ile işlenmiştir. Şimdi bu kısım ile aşağıdaki sütun çaplarını mukayese edersek, esas sütun daha ince üst kısım ise daha kalındır. Sanki sütun ters konmuş gibi bir biçim arzeder. Bu surette sütun başlığı iri görülmektedir. Bu şekil bize B a r o k intibasını verir.

b) Sütun Demetleri :

Bu sütun bahsinde demetler ikinci kademeyi teşkil ederler. Adetâ yarım sütunun yana gelmesinden meydana gelmişlerdir. Bu sütunların başlığı içeri doğru küçülerek nihayet birleşir. Bu başlıklar kapıyı çerçeveleyen tek yarım sütuna desteklik yaparlar. Sütunun üçüncü katı diyebileceğimiz bu tek sütun, yarısından itibaren binaya yapışmıştır. Ve kapının ön yüzünü de bombeli bir şekilde dolaştıktan sonra, simetrisi olan diğer yönden gelen yarım sütunla birleşmektedir.

c) Mukayese :

Bu şekilde derin istelaktitli sütun başlıklarına, A n a d ̄ o l u enli plânlı taş camilerinden D u n a y s ı r'daki kapı ve mihrap sütunlarında benzerlikler bulabiliriz. D u n a y s ı r 1200-1239 seneleri arasında K ı z ı l t e p e'de hüküm süren A r t u k o ğ u l l a r ı zamanında yapılmıştır. D i v r i ğ i U l u C a m i i ile aynı asrın başlarına rastlamaktadır.

Bu sütunda üçüncü katı teşkil eden sütun demetleri de D u n a y s ı r ana portalini ve mihrabında demet sütunları en erken tesirlerdir. Bundan sonra sırasıyla K o n y a İ n c e M i n a r e l i D a r ü l - H a d i s d e görülmektedir. 1258 yıllarına rastlar. Daha sonra E r r u z u m Ç i f t e M i n a r e l i M e d r e s e s i (1279) Avlusundaki hücre kapılarında demet sütunlarına rastlanır.

5 — BOMBELİ DİŞ ÇERÇEVE :

Sütun demetlerinden sonra kapıya bitmiş olarak bakarsak ta; Mimar bu güzel kapının dışından ve bina duvarından kavramak üzere bir de bombeli çerçeve yapmıştır. Bu bombeli çerçeve 1/4 daire şeklinde olup üzerinde sekiz köşeli yıldız motifleri sıralanmıştır. Bu yıldızlar rozet şeklinde dirler. Sütunu kavramışlardır. Sütuna sonradan iğne ile iliş tirilmiş bayram rozetlerini hatırlatırlar. İçleri arabesk motifleriyle dekore edilmiştir.

6 — MUKAYESE :

D i v r i ğ i U l u C a m i i d i ş kısmında, kuzey duvarı ile portalin birleştiği yerdeki bombeli çerçeveye ve rozetlere sırasıyla A m a s y a U l u C a m i i pencere pervazlarında, S i v a s B u l u c i y e medresesi portalinin dış kenarlarında ve B e y l i k devrindeki ters tipli camilerin bir çoğunda mebzul miktarda görülmektedir.

S i v a s B u l u c i y e medresesi portalindeki rozetler de D i v r i ğ i U l u C a m i i ndeki rozetlerin daha büyüğü daha inkişaf etmiş şekilleridirler.

GENEL OLARAK CAMİİN DİŞ DEKORASYONU :

Camiin dış dekorasyonu kuzey, batı ve doğu kapılarında görülmektedir. Bu kapılar, zamanla çok güzel bir pas rengi almış olan muntazam kesme kalker taşından yapılmışlardır. Bu kapılardaki kesme kalkerler taş kesmeciliği bakımından çok ince problemler ortaya koymaktadır. Buna rağmen yapan usta bu problemleri katiiyetle halletmiştir. D i v r i ğ i U l u C a m i i d i ş dekorasyonunu üç kısımda incelemek konumuz bakımından daha faydalı görülmektedir.

(B) KAPISI : Tekstil Kapı.

Bu kapı klâsik S e l ç u k l u dekorasyonu biçimindedir, ve tekstil bir hususiyet arzeder. Bu kapıdaki dekorasyona S i v a s Ş i f a i y y e medresesi, Ç i f t e M i n a r e v. s. gibi yerlerde rastlanır.

(C) KAPISI: Şark Kapısı, S e l ç u k l u Kapısı:

İstelaktitli niş içersine açılmış bir kapıdır. (B) Kapısı gibi klâsik S e l ç u k l u tipindedir. Halen kapatılmış olup pencere olarak kullanılmaktadır.

DUVAR DEKORASYONU :

Burada çift ve tek kartallara rastlanır. Dinî eserlerde ilk defa görülen bu hayvan figürleri oldukça önemlidirler. Bu grifonlarda yelpaze ve balık kuyrukları birleştirilmek suretiyle erken ve geç devirler bir araya gelmiş bulunmaktadır. Bu motiflerin birer arma oldukları zannedilmektedir.

Gerek (B) ve (C) kapılarında ve gerekse grifonlarda plâstik bir anlam görülmemektedir. Bu motifler yapışık ve tekstil şeklinde dirler. Bu şekiller S e l ç u k l u l a r ı n pek itibar ettikleri örme motifleri gibi zeminden pek kabark değildir. Bunlara iddiasız eserler denilebilir.

S O N U Ç

Yukardanberi anlattığımız D i v r i ğ i U l u C a m i i , kuzey kapısının

da parça parça gördüğümüz gibi Orta Asya ağaç işçiliğinden, İran Aleviyan camii'nin alçı işçiliğinden tesir almış; Hint sanatına tesirler vermiştir. Sivrihisar Camii ahşap sütunlarına tesirler vermiş, muhtemelen Sivas Gök Medrese ve Buluciyé medreselerine Erzurum Çifte Minareli medrese ve Beyşehir Eşrefoğlu camilerine tesirler vermiştir.

Portali bir tarafa bırakıp ta plân bakımından da bir inceleme yapmış olsaydık, Divriği Ulu Camii tesirlerini bir çok yerlerde görebilecektik.

Selçuklular zamanında yapılmış olan bu Ulu Cami aldığı ve verdiği tesirler dolayısıyla İran-Anadolu arasında bir geçiş eseri olarak kabul edilebilir.

Şimdi Divriği Ulu Camiinden tesirler almış olan bazı eserleri sırasıyla ve çok kısa bir şekilde eleştirelim.

Sivas Gök Medrese portalinin minare kaidesini ihtiva eden bir yanını alalım. Altta altıgen içinde yazılmış bir yazı (Mimarın ismi : Kaluyanı Konevi), yuvarlak bir sağır niş içersine hayat ağacı, bombeli ve muhtelif köşeli yıldız, sonra kitabe bunun üzerinde bir şekil vardır. (Şekil 23) Bu şekil Divriği Ulu Camiinde de görülmektedir. İri palmet yapraklı bordürde Taç kapı sivri kemeri üzerinde yere paralel olarak değerlendirdiğimiz bordürün kesiştikleri noktadaki şekil ki; biz buna geometrik motif ismini vermiştik, işte bu şeklin aynı şekilde ve daha tekamül etmiş bir benzerini Sivas Gök Medresesinde görmekteyiz.

Divriği Ulu Camii nişinde kapı kenarlarında kırma çubuk motifleri arasındaki nebat motifleri ile Sivas Gök Medrese portalinin kapı yanından itibaren sola doğru dördüncü bordürdeki nebat motifleri tamamen birbirine benzemektedirler. Yalnız Sı-

vas Gök Medresesindeki bu nebat motifleri palmet yaprakları ile sınırlanmış; Divriği camii'nde ise kesme çubuklarla sınırlanmışlardır.

Sivas Gök Medresesinin sol tarafındaki yaprak motifi (Hayat ağacı) ile (Şekil 25), Erzurum Çifte Minareli medrese portalini sağ yanındaki kabartma Divriği Ulu Camii sol tarafındaki iri palmet yapraklı motifini genel olarak hatırlatmaktadır.

Divriği Ulu Camii kapısı yanında kırma çubuklar üzerindeki vazolu nebat motifi, (Şekil 7, 8) ile Erzurum Çifte Minareli medresesi portalini sağ yanındaki vazo dipli bordür arasındaki fark pek az görülmektedir. (Şekil 6, 7, 16) Ancak Erzurum Çifte Minareli medresedeki vazo dipli bordürün daha tekâmülf bir şekil olduğunu görmek, aslından hiç bir şey kaybettirmemektedir.

Beyşehir Eşrefoğlu Camii portalinin sol yanındaki yapraklı plâstik motiflerini Divriği Camii ile mukayese etmek ve plâstik bakımdan aralarında benzerlikler bulmak daima mümkündür. (Şekil 28)

Selçuklu Veziri Sahip Atâ Fahrüddin Ali tarafından Sivas'ta inşa ettirilen Gök Medrese, 1271-1272 senelerinde yapılmıştır.

Alâüddin Keykubat'ın kızı tarafından Erzurum'da inşa ettirilen Çifte Minareli medresenin 1252 yılında yapıldığı kabul edilmiş bulunmaktadır.

Beyşehir Eşrefoğlu Camii'nin de 1297 yıllarında yapıldığını bilmekteyiz.

1223-1228 yıllarında inşa edilen Divriği Ulu Camii ve kuzey portalini, mantıklı ve tarihten sıralamasıyla bahsi geçen Sivas Gök Medrese, Erzurum Çifte Minareli medrese, Beyşehir Eşrefoğlu camilerinde tesirleri görülen ve onlardan daha evvel yapılmış olan bir camidir.

Divriği Ulu Camiinde görülen plâstik motifler, tesir vermiş olduğu diğer camilerde daha basık ve daha az plâstik olarak tecelli etmiştir.

Divriği Ulu Camiinden örnek alan mimarlar, bunu aynen yapmaya mecbur değillerdi. Şurası muhakkaktır ki; Sivas, Erzurum medreseleri ile, Beyşehir camii'nin tezyinatını dile getiren mimarlar, Divriği Ulu Camiinde uzun incelemeler yaptıktan sonra kendi eserlerini vermeye başlamışlardır.

Divriği Ulu Camii ile, diğer eserler arasında 24, 44, 49 sene olduğu dik-kate alınacak olursa, Sivas, Erzurum ve Beyşehir eserlerinin mimarlarının, Divriği Ulu Camii yüce mimarı Ahlatlı Hürem Şah'ın yanında çıraklık yaptıkları veya beraber çalıştıkları akla gelmektedir.

Divriği Ulu Camii motiflerini, ayrıca İran san'atı, Ermeni san'atı, ile de asıl konuları içinde mukayese etmiştik. Sütun demetlerini ve istelaktitli başlıklarını şarki Anadolu eserleri ile yanyana getirmiş ve Amasya camii pencere ve kapı yanlarındaki bombeli bordürlerle aynı anlamda mütalâa etmiş bulunmaktayız.

Bu da bize göstermektedir ki; Divriği Ulu Camii kuzey portalı, Selçuklu eserlerinin örneği ol-

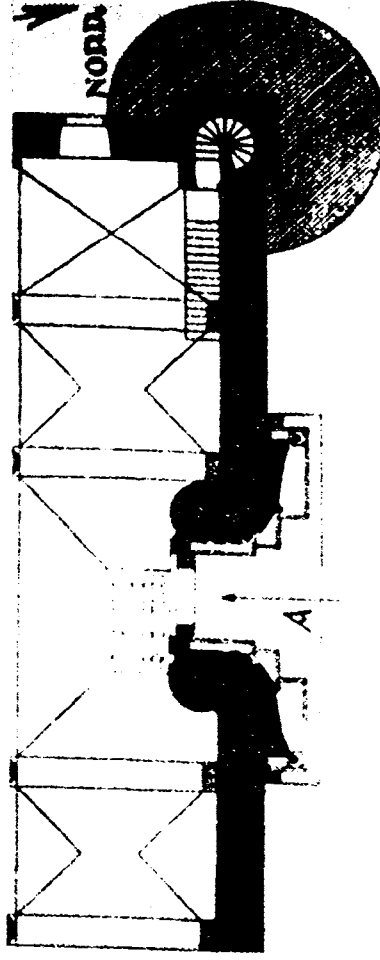
muş, ve bir çok tesirleri üzerinde toplamış bulunmaktadır.

Ahlatlı bir Türkün düşündüğü, çizdiği ve yaptığı bu eser Orta Asya'dan, Kafkas, İran yolu ile Anadolu'ya gelen bir taraftan Bizans, öbür taraftan Mezopotamya ve Suriye'ye kadar dayanan öz Türk sanatının karışımından ibarettir.

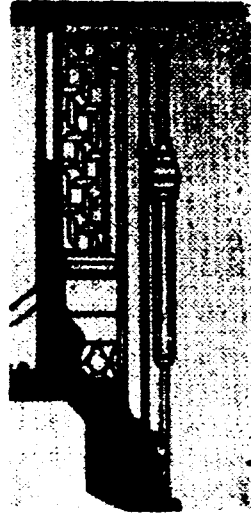
Kapının Barok hususiyetleri, tamamen mimarın kendi buluşu ve yapıcılığı olduğu, Avrupa san'atı ile hiç bir ilgi taşımadığı söylenebilir.

Avrupada Rönesans 13. Y. Y. in sonunda ve 14. Y. Y. in başında inkişaf etmiştir. Rönesansın haçlı seferleri dolayısıyla cümbü Anadolulu ve Suriyeden tesirler aldığı katiiyetle söylenir. İtalya'da rönesansın resim kolu inkişaf ederken Almanya, Fransa, İngiltere'de Roman, Gotik san'atı teşekkül etmekteydi. Bu san'atlar arasında gelişen Barok hususiyetlerin, Divrikte tesirler icra etmesi mantıken mümkün değildir ve bu bize Divrik Ulu Camiindeki Barok hususiyetlerin, mimarın tamamen kendi malı ve dolayısıyla Türk Selçuklu düşünişü olduğunu ortaya çıkarır.

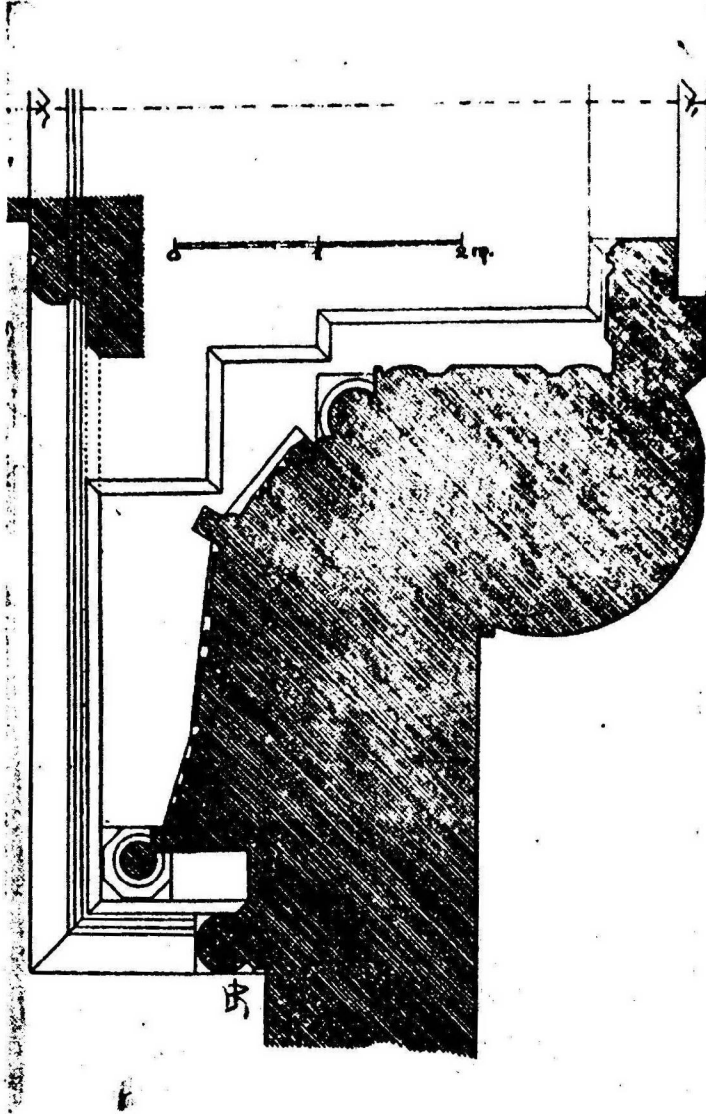
Eserdeki Barok hususiyetler kendi arasında ve Selçuklu eserleri yanında bir Barok hususiyet arzctmesi bakımındandır.

Resim : 1 — Portal iz düşümü.

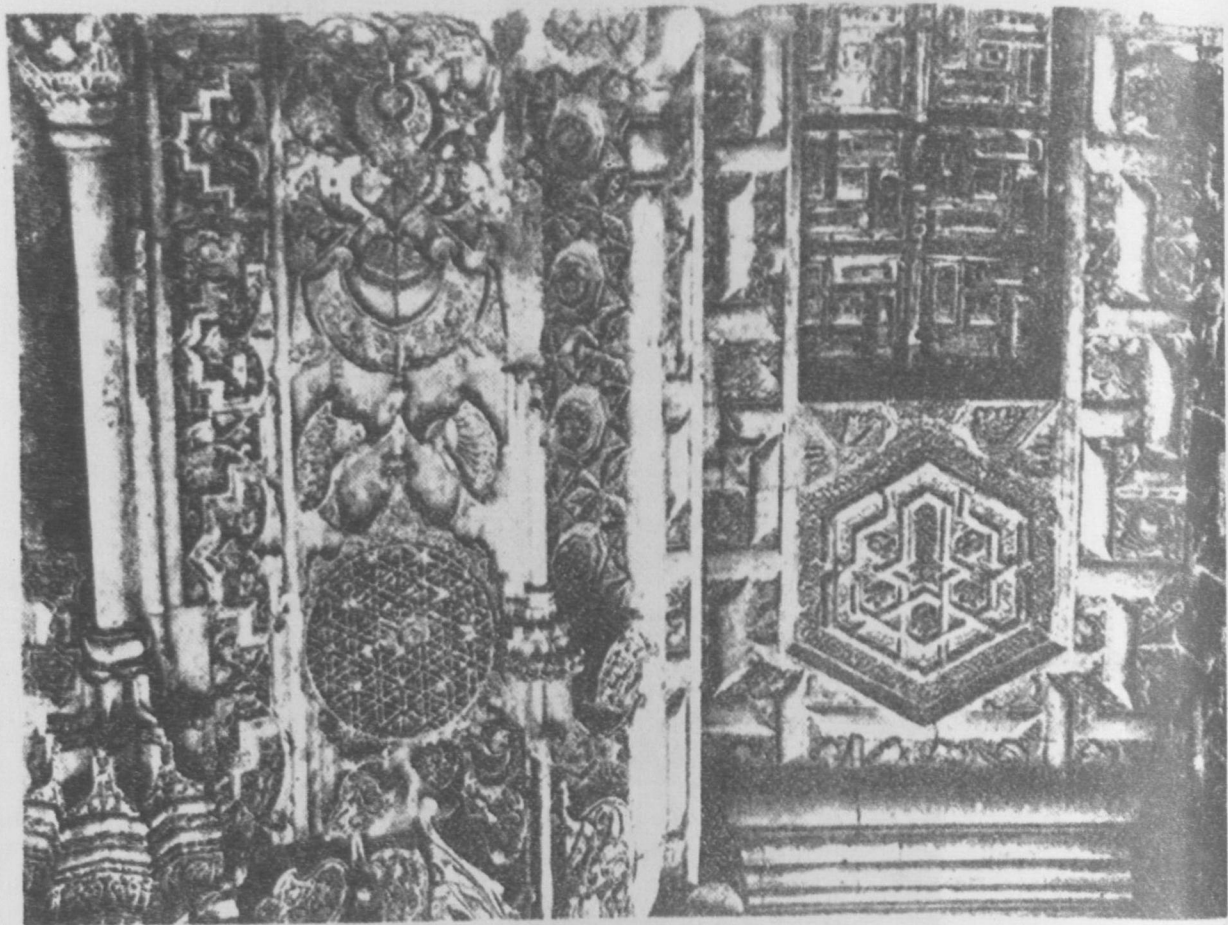
Resim : 2 — Portalin dikey kesiti.

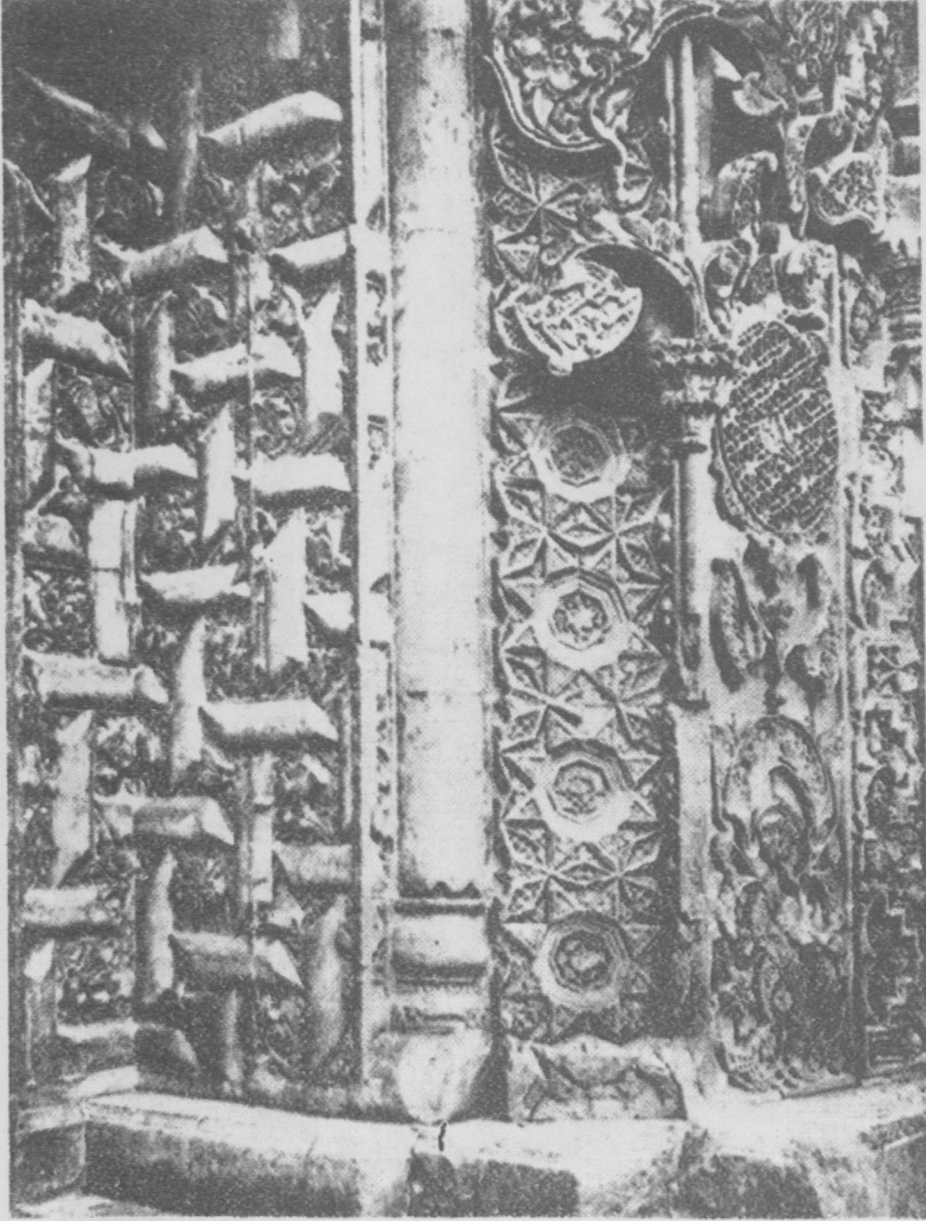
Resim : 3 — Portalin sağ yanı.

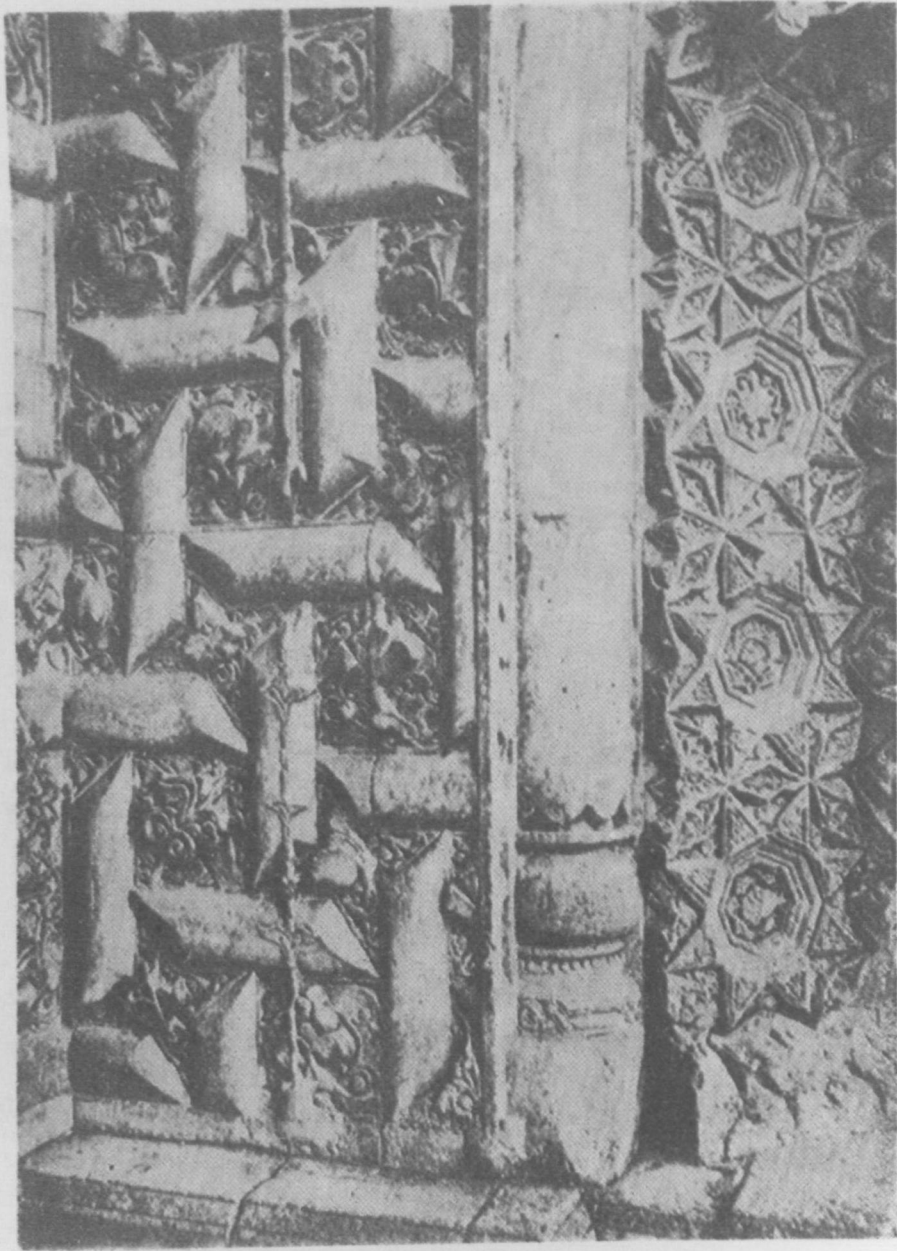
Resim : 4 — Mihrap plânı.

Resim : 5 — Portal sağ yan (Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

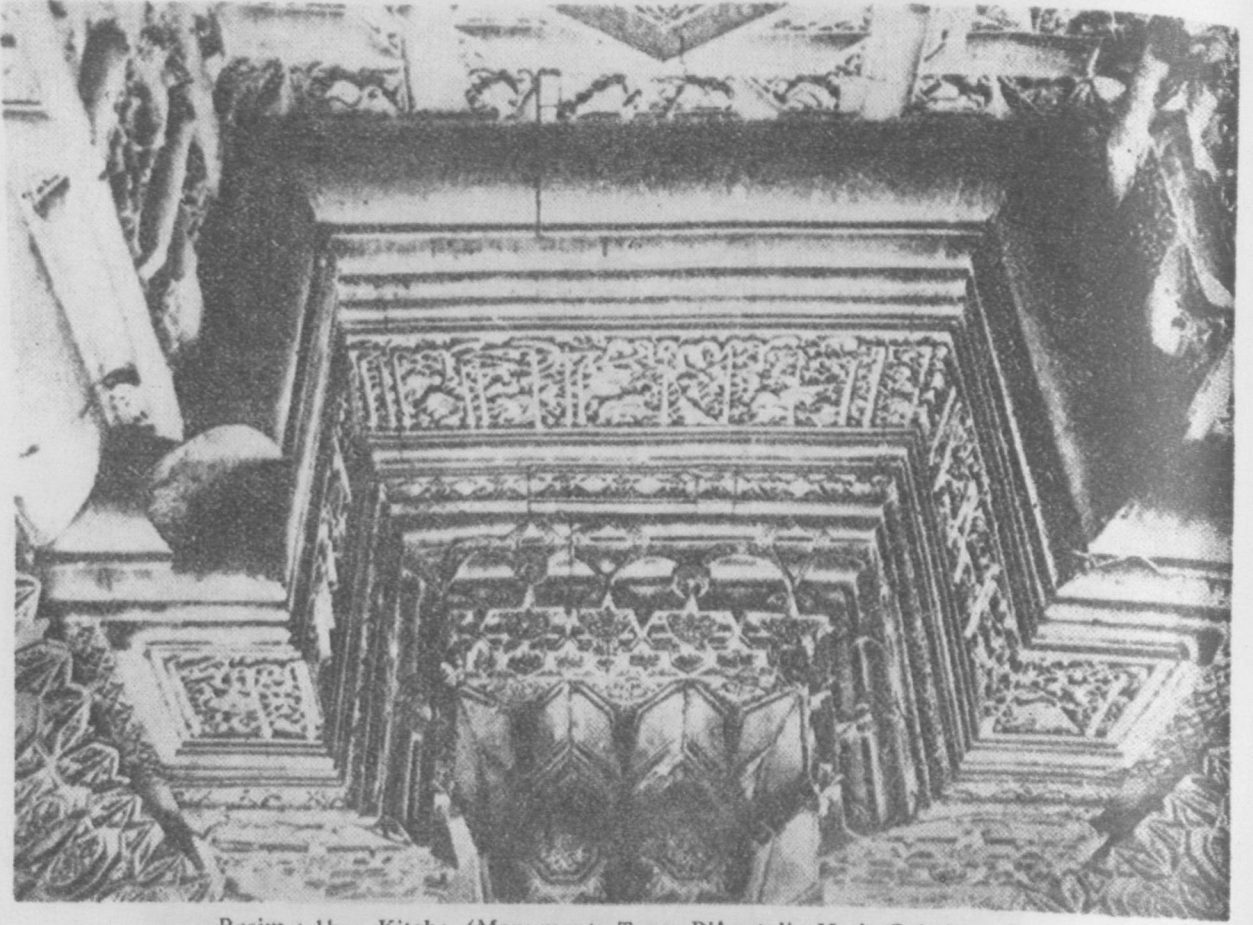
Resim : 6 — Çadır direği sütunu ve yıldız motifli bordür.
(Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

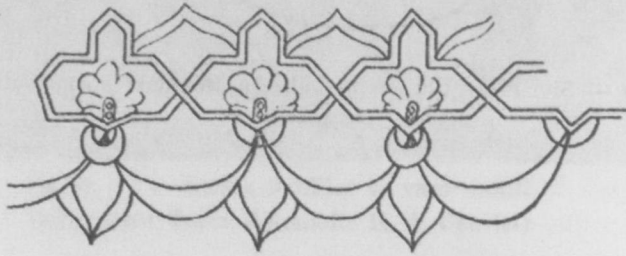
Resim : 7 — Kırma motifler ve vazo motifi.
(Monument Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

Resim : 10 — Sivrihisar Ulu Camii mihrabı önündeki ahşap sütun.

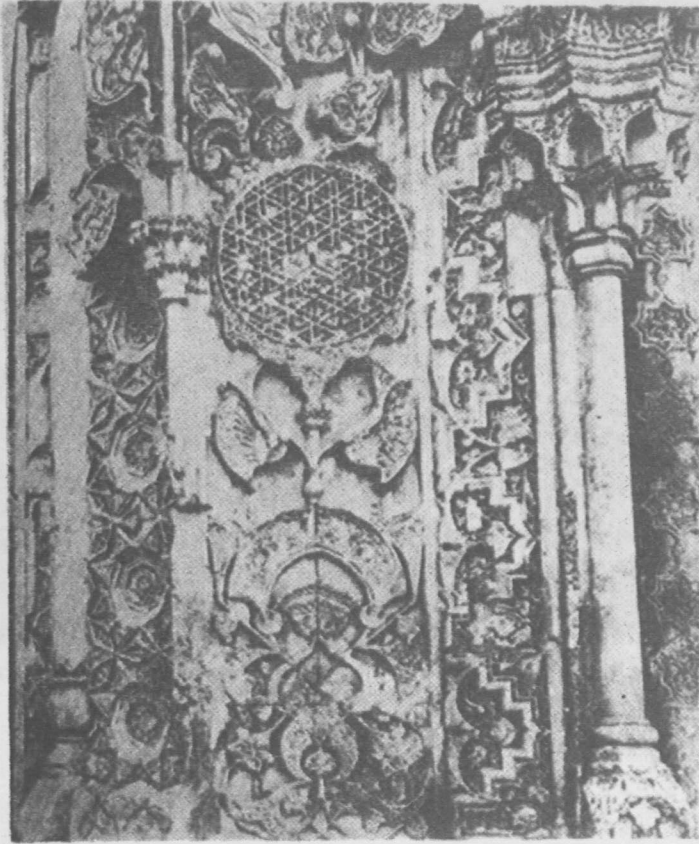
Resim : 11 — Kitabe. (Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

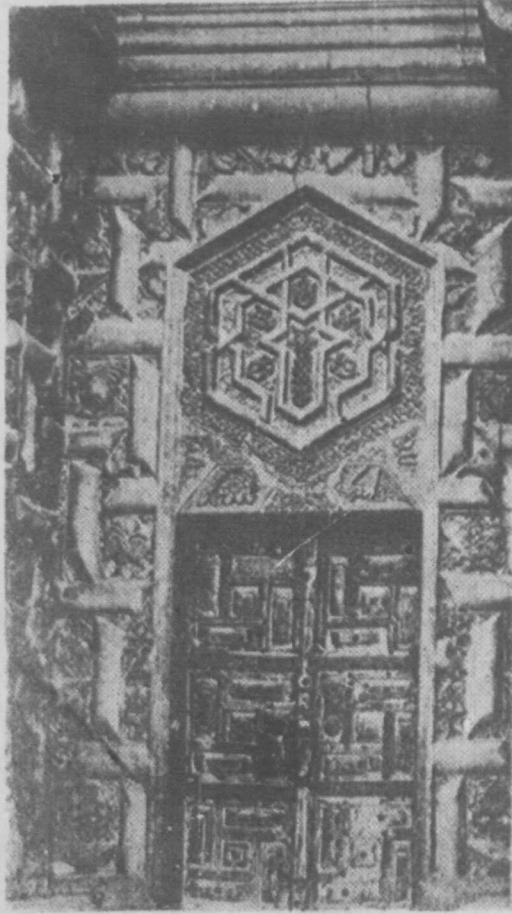
Resim : 12 — Püskül motifi.

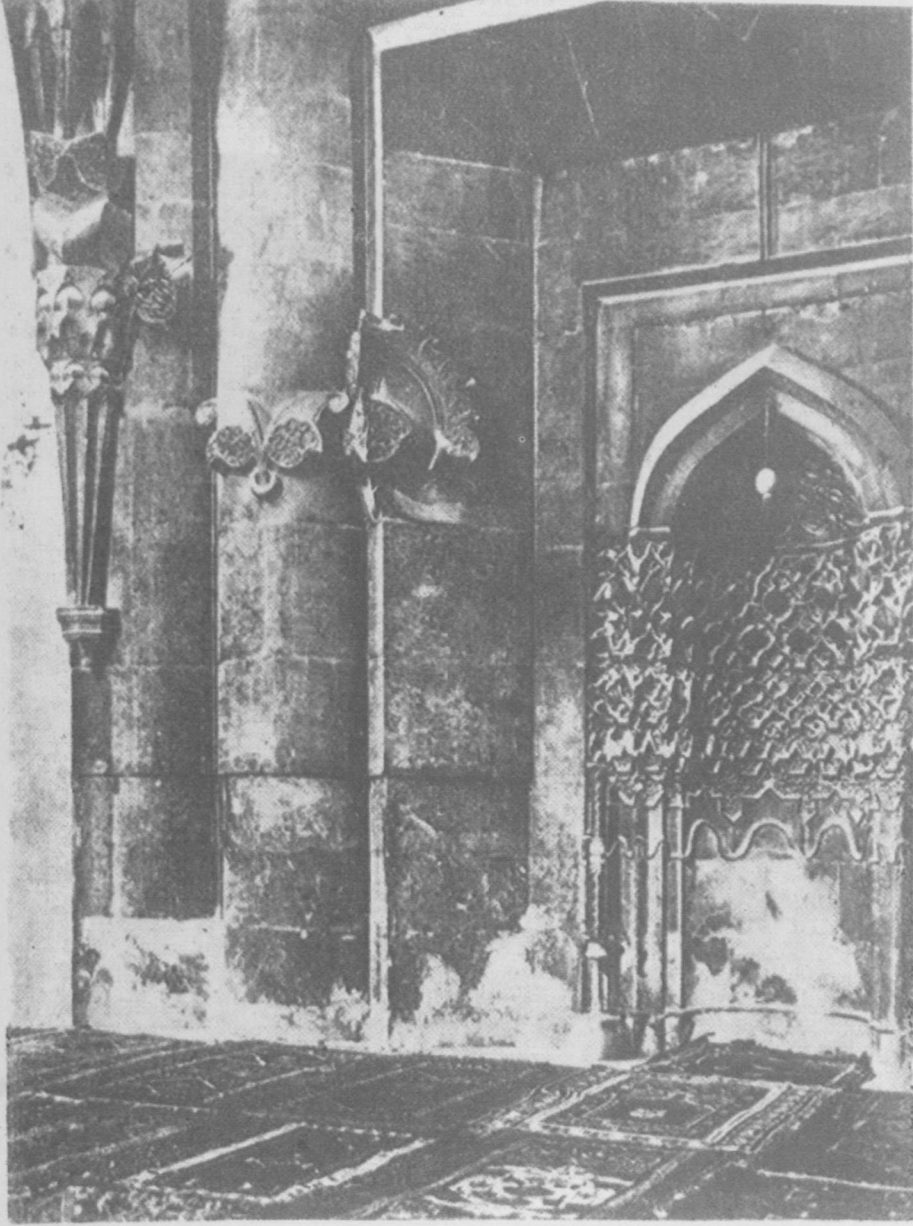
Resim : 13 — Rozet.

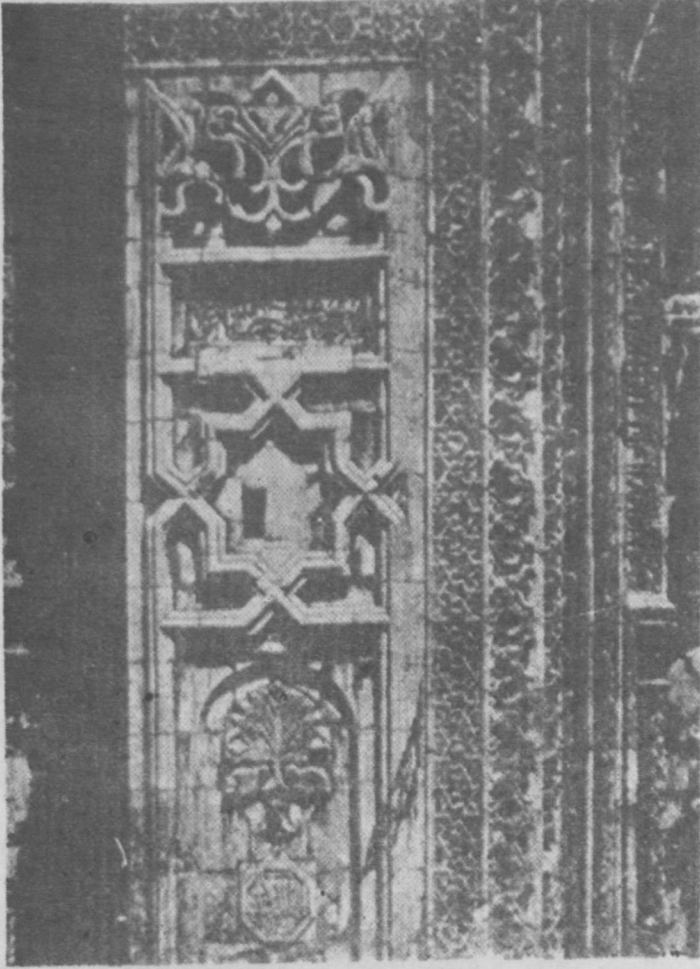
Resim : 16 — Geometrik motif. (Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

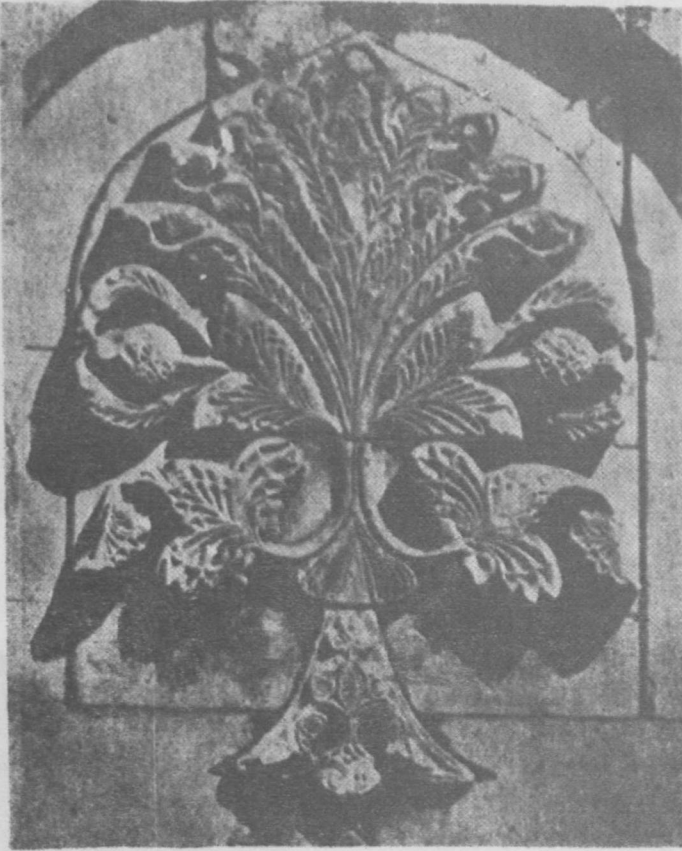
Resim : 18 — Kapı ve rozet. (Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

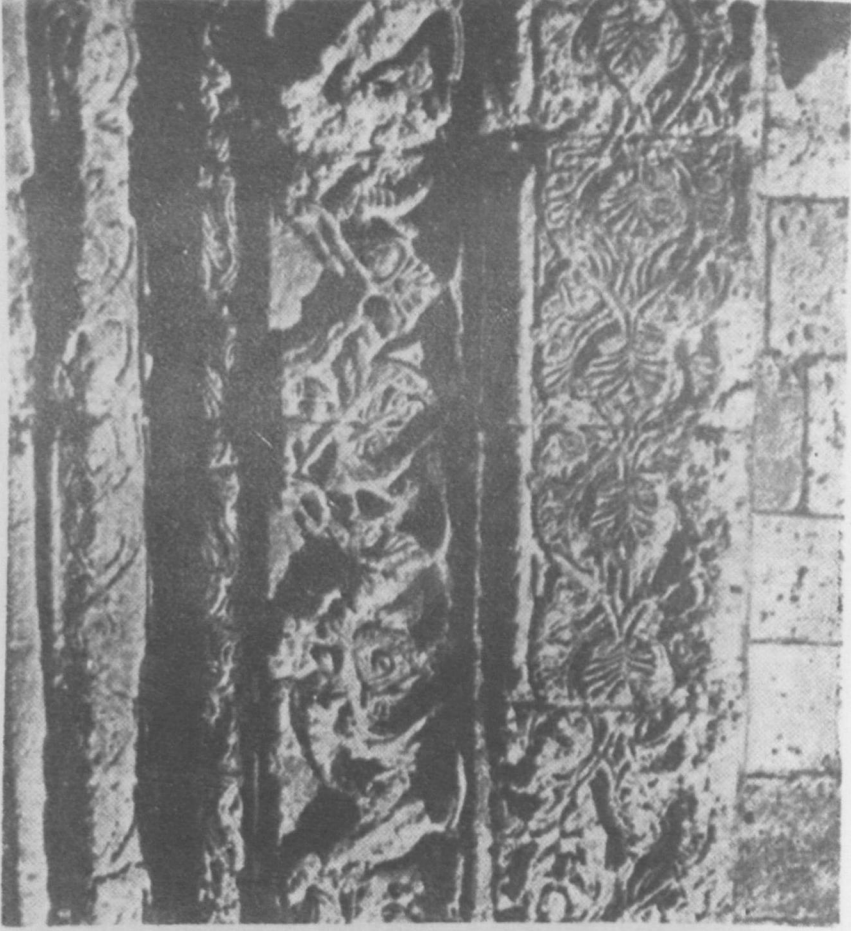
Resim : 20 — Mihrap. (Monuments Turcs D'Anatolie II. A. Gabriel)

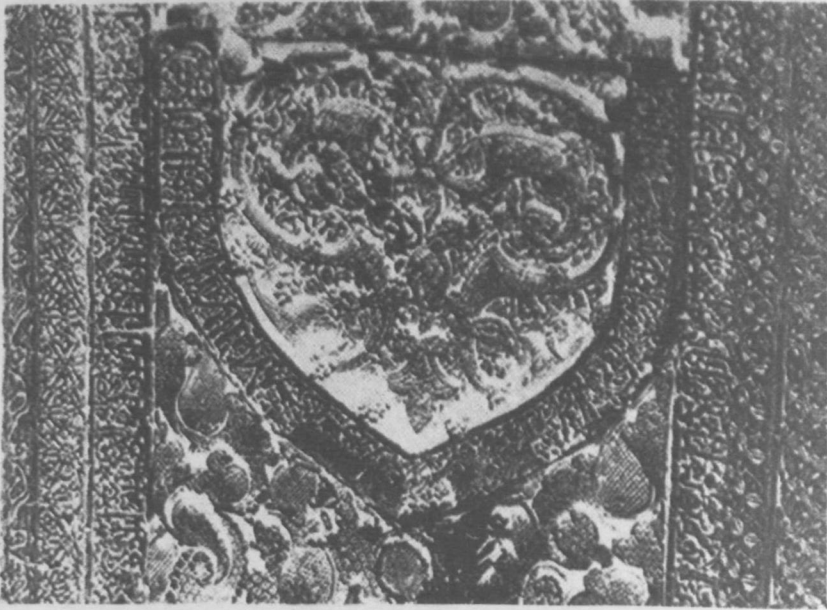
Resim : 23 — Sivas Gök Medrese portali sol yanı.
(İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi 1957)

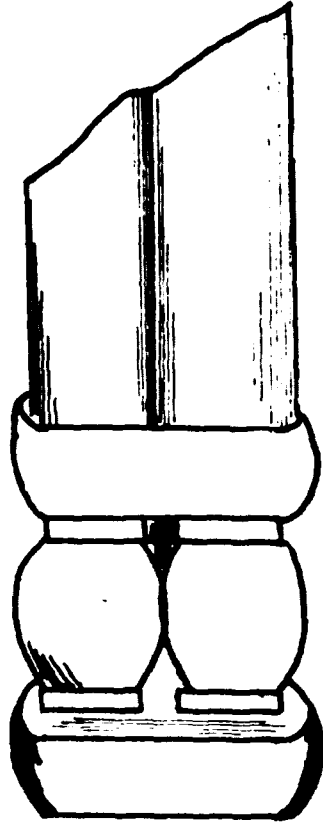
Resim : 25 — Sivas Gök Medrese portalinin sol tarafındaki hayat ağacı.
(İlâhiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi 1957)

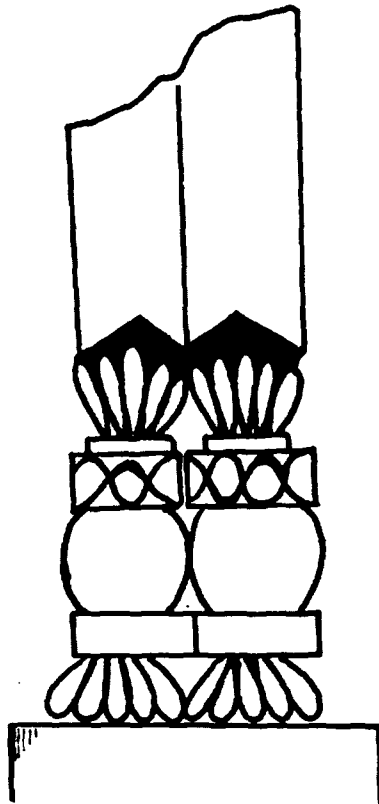
Resim : 28 — Beyşehir Eşrefoğlu camii portalı sol yanı.
(İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi 1957)

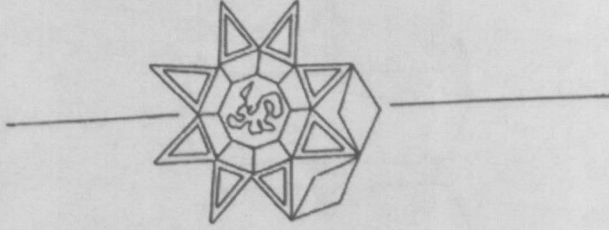
Resim : 30 — İran'da Alevian Camii mihrabı.
(A. Survey of Persian art pope Arthur-u)

Resim : 31 — Ertazminda Base.

Resim : 32 — Ertazminde Base.

Resim : 33 — Yıldız bordür detayı.

Resim : 34 — Erzurum çifte minare sağ tarafı.